

Zambia és a közép-afrikai rézövezet

Ching Kwan Lee

A GLOBÁLIS KÍNA KÍSÉRTETE¹

Három évtizednyi szüntelen növekedés után Kínát, a kontinentális méretű gazdasági erőművet a többletkapacitás, a zuhanó profitráták, a túkefelesleg, a hagyományos exportpiacok zsugorodó kereslete és a nyersanyaghiány nehézségei fojtogatják. Ez a bizonytalanság a kínai

1 Eredeti tanulmány: Ching Kwan Lee (2014). *The Spectre of Global China*. NLR 89, September–October 2014. *New Left Review*. <https://newleftreview.org/issues/ii89/articles/ching-kwan-lee-the-spectre-of-global-china> A magyar fordítást a kiadó és a szerző beleegyezésével közöljük.

Brautigam, D. (2020). A critical look at Chinese 'debt-trap diplomacy': the rise of a meme. *Area Development and Policy*, 5(1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/23792949.2019.1689828>

cégeket és a lakosságot is a tengerentúlra vezérelte az új lehetőségek reményében, mindezt Peking külföldi befektetéseket ösztönző („Going Out”) politikája pedig kifejezetten támogatta. Afrikai jelenlétük hatalmas figyelmet keltett annak ellenére, hogy a Kínai Népköztársaság közvetlen külföldi befektetéseinek csak a töredékét tudhatja magáénak a kontinens. 2000 és 2010 között ez mindössze 4%-ot tett ki, az atlanti hatalmak 84%-hoz képest.² A kérdésben folytatott retorikai küzdelemben a nyugati média az Afrikáért harcba szálló, globális Kína kísértetét hozta létre, amivel szemben Peking azon állítása áll, hogy egyszerűen a Dél és Dél közötti együttműködést szorgalmazza mindennemű hegemoniára való törekvés vagy a Világbankéhoz hasonló feltételek követelése nélkül. Ezek a látszólag ellentétes álláspontok azonban ugyanazon a hallgatolagos feltevésen alapulnak, miszerint a kínai befektetések minőségileg különböznek a hagyományos külföldi befektetésektől. Mi az Afrikában lévő kínai tőke sajátossága, ha van ilyen egyáltalán? Mik a következményei Kína jelenlétének és milyen távlatokat nyit mindez Afrika fejlődésére nézve?

Kína zambiai jelenlétének feltérképezése során ez a szöveg két olyan problémát fog előtérbe helyezni, amelyek gyakran elsikkadnak a globális Kínáról folytatott vitában. Először is, a kínai befektetőknek egy gyors tanulási folyamaton kellett átesniük ahhoz, hogy adaptálódni tudjanak a saját országuktól eltérő politikai környezethez. Az erőforrások feletti nacionalista kontrolltól az ágáló szakszervezeteken át egészen a munkakultúrájuk morális megőrzéséig olyan küzdelmek robbantak ki az az afrikai állam és a helyi munkásosztály érdekei mentén, amelyek alkalmazkodást és kompromisszumok meghozatalát kívánták a betelepülő Kína részéről. Más szóval, Kína afrikai érdekei és szándékai nem azonosak a megvalósításuk realitásaival. Másodszor, mire a kínai befektetések az ezredfordulón megérkeztek, e küzdelmek

---

2 Egy 2013-as UNCTAD-jelentés Kínát az afrikai befektetések hatodik legnagyobb forrásaként rangsorolja a felhalmozott tőke/ részvények alapján – Franciaország, USA, Egyesült Királyság, Malajzia és Dél-Afrika mögött – és negyedikként a terjeszkedés alapján, Franciaország, USA és Malajzia mögött, a 2011-es év végén. Elemézve a Központi Bank 40 afrikai országról készült adatait, az Afrikai Gazdasági Kimutatás igazolja, hogy az EU és az USA 85%-nyi közvetlen külföldi befektetést (FDI) nyújtott Afrikának 2000-től 2005-ig és 83%-nyit 2006-tól 2010-ig. A szerző köszönetnyilvánítását fejezi ki az Egyesült Államok Nemzeti Tudományos Alapjának a tanulmány megírásához nyújtott támogatásáért.

színtereit már átszabták a nyugati pénzintézetek és fogadó országok neoliberais reformjai. A kínai tőke, más külföldi tőkékhöz hasonlóan, hasznot húzott a munkajogok liberalizációjából és a befektetőbarát politikából, ugyanakkor próbára is tették a neoliberalizmus által keltett politikai visszacsapások.

Az alábbi érvelés egy olyan összehasonlító etnográfiai tanulmány alapján jött létre, amely a kínai és nem kínai vállalatokat elemzi a réz- és az építőiparban. A zambiai bányavárosokban, kormányzati és szakszervezeti irodákban készített interjúk mellett az utóbbi öt évben összesen hat hónapot töltöttem olyan rézbányákban, amelyek kínai, indiai és svájci multinacionális vállalatok tulajdonában állnak. A terpmunka során követtem a bányászati vezetők munkáját a felszínen és a föld alatt, megfigyeltem termelésről folyó megbeszéléseket, vendégmunkásokkal laktam együtt szolgálati lakásokban és részt vettem szakszervezetekkel való tárgyalásokon. A zambiai kormányon keresztül belépést nyertem a nagyobb külföldi tulajdonban lévő bányászati és építészeti vállalatok vezetőségeihez, valamint szakszervezetekkel, bányászokkal és építőmunkásokkal is találkoztam. Az építőipari gyakorlatok megismerése érdekében húsz, kínai, dél-afrikai és indiai vállalkozók által üzemeltetett építkezési helyszínt látogattam meg, több, mint 200 vezetővel és munkással interjúztam és egy kérdőíves kutatást is végeztem. Továbbá együtt dolgoztam kormányzati szakértőkkel és politikusokkal, akikkel interjúztam is a Kína és Zambia közötti kapcsolat kezeléséről. A két vizsgált szektor működési körülményei éles kontrasztban állnak: a rézbányászat tőkeintenzív, helyhez kötött és erős szakszervezeti jelenléttel rendelkező stratégiai szektor, míg az építőipar munkaintenzív, nincs helyhez kötve, szakszervezetisége fejletlen és nem stratégiai szektor. És bár Afrika politikai-gazdasági sajátosságainak és természeti adottságainak széles skálája lehetetlenné teszi azt, hogy egy ország tanulmányozása alapján az egész kontinensre érvényes általánosításokat tegyünk, Zambia több szempontból mégis kritikus eset. Jóllehet itt ment végbe a szubszaharai Afrika leggyorsabb privatizációs folyamata, az IMF és a Világbank neoliberais ortodoxiája előtti behódolása mégis egészen tipikusan zajlott az 1990-es években: ebben az időszakban a politikai paletta minden színében pompázó, újonnan megválasztott afrikai kormányok arra kényszerültek, hogy elfogadják a strukturális kiigazítást célzó programokat,

melynek következtében választási ígéreteiket betartani képtelen, „lehetőségek nélküli demokráciákká” váltak (Olukoshi 1998; Mkan-dawire 2006; Rakner 2003; Larmer 2007; Fraser és Larmer 2010). Zambia emellett Afrika első számú rézkitermelője. A két ország között régóta fennálló diplomáciai kapcsolat is alapul szolgált ahhoz, hogy Zambia legyen a kínai állami beruházások fő célpontja és az első kínai működtetésű Különleges Gazdasági Övezetek³ helyszíne. Mint Afrikában másutt is, a kínai vállalkozók behozhatatlan előnyre tettek szert a zambiai építőiparban.

ZAMBIA A „KETTÓS LIBERALIZÁCIÓ” UTÁN

A közép-afrikai rézövezet déli szélén fekvő Zambia populációja 13 millió, amely a főváros, Lusaka és a rézövezet régiójának városai körül összpontosul. Az ország nyersanyagbősége ellenére az egy főre jutó GDP mindössze 1540 dollár, és a jellemző foglalkoztatási forma az önálló gazdálkodás. Az emberiség hajnala óta lakott területen elhelyezkedő ország számos bantu nyelvi csoport otthona. A régiót a Cecil Rhodes vezette Brit Dél-Afrika Társaság - nem minden harc nélkül - igazta le az 1880-as években, ezután pedig londoni fennhatóság alá került Észak-Rodézia néven. Az 1920-as évektől kezdve a gazdag rézlelőhelyek vonzották ide a befektetőket az Egyesült Államokból, Nagy-Britanniából és Dél-Afrikából, 1945-től a rézkivitel már a világ teljes rézexportjának 13%-át tette ki. Az 1964-es függetlenedésekor Zambia Kenneth Kaunda Egyesült Nemzeti Függetlenségi Pártjának vezetése alatt állt, és egy közepes bevételű országnak számított, jó kilátásokkal a teljes iparosodásra. Michael Burawoy 1972-es *The Colour of Class on the Copper Mines* című írása mérvadó referencia a korszak zambiai bányáiparára vonatkozóan, amely rávilágít az afrikai kontextus sajátosságaira, melyeket a jelenlegi elemzések oly gyakran mellőznek Kína afrikai jelenlétével kapcsolatban. Negyven év különbséggel ugyanazokban a bányászvárosokban folytattunk terepmunkát, ahol mindketten a külföldi befektetések, a zambiai munkásosztály és az

3 A Különleges Gazdasági Övezetekben a kínai kormány piacorientáltabb gazdaságpolitikát és rugalmasabb kormányzati intézkedéseket biztosít, ezzel téve vonzóbbá őket a befektetők számára – *a szerk.*

állam közötti kapcsolatokat vizsgáltuk; időközben azonban a világ-gazdaság számtalan változáson ment keresztül. A fanoni hagyományt követve Burawoy az osztályérdekek átrendeződését vizsgálta a gyarmati uralomból való átmenet során: a „zambianizáció” ellenére – amikor az állam 51%-os részesedést szerzett a bányákban – két nyugati vállalat oligopolisztikus befolyása fennmaradt. Burawoy szerint a gazdasági függésbe ágyazódott politikai függetlenség kitermelt egy töredezett, fekete uralkodó osztályt, melynek érdekei inkább egybeestek a külföldi tőkéével, mintsem eltértek volna tőlük.

A 70-es évek közepétől a rézárak globális zuhanása súlyos adósságokba és az IMF mentőcsomagjaitól való függésbe sodorta az országot, éppen akkor, amikor a Kaunda-kormány államosította a bányákat és bevezette az egypártrendszer rendkívüli időszakát. Az IMF 1983-1987 között zajló strukturális kiigazítási programja a magas inflációra való tekintettel bérbefagyasztást írt elő az élelmiszer- és műtrágya-támogatások, illetve az állami kiadások számottevő csökkentésével együtt. A megszorításokkal szembeni népi és szakszervezeti ellenállás a Többpárti Demokráciáért Mozgalom (MMD)⁴ 1991-es választási győzelmében csúcsozott ki, amelyet Frederick Chiluba, az építőipari munkások szakszervezetének elnöke vezetett. Hivatalba lépése után Chiluba pálfordulást hajtott végre, és keresztülvitte az IMF támogatását élvező, ádáz privatizációs programot a bányászat, a föld, a közlekedés és az energia területén, és korlátozta a munkavállalói jogokat. Míg az 1960-as években a rézből származó adóbevétel a kormányzati bevételek 59%-át tette ki, a korai 2000-es évekre ez a megdőbbszintűen verszegény 5%-ig esett. Ez a külföldi vállalatokkal a bányák privatizációját követően kötött, rendkívül befektetőbarát fejlesztési megállapodásoknak volt köszönhető.

A „kettős liberalizáció” a formális többpárti demokráciára való politikai átállás, és az ezzel összefüggésben zajló privatizáció és külföldi tőkebefektetések irányába történő gazdasági elmozdulás folyamatát jelenti. A folyamat által előidézett körülmények között azonban az IMF-Világbank intézkedései a „nyersanyag-nacionalizmus” új, ellenzéki politikájának felemelkedésével szembesültek úgy Afrikában, mint

4 A rövidítés az eredeti elnevezésből (Movement for Multi-Party Democracy) származik – *a szerk.*

Latin-Amerikában, amely azt követelte, hogy az emberek nagyobb részesedést kapjanak az ország külföldi kézbe került természeti kincseiből.⁵ Mivel a neoliberális programok jelentősen gyengítették a szervezett munkásság alkupozícióját, a választások váltak a nép elégedetlenségének fő csatornájává a munkaerő kizsákmányolásával, a társadalmi fejlődés hiányával és a nemzeti erőforrások külföldi befektetők felé történő korrupt, állam általi kiárulásával kapcsolatban. A veterán zambiai politikus, Michael Sata – Lusaka kormányzója az 1980-as években, Chiluba MMD-kormányának egyik minisztere az 1990-es években és a Hazafias Front pártalapítója a 2000-es évek elején – „Zambia a zambiaiakért” jelszó alatt egy szegényeket felkaroló, nyersanyag-nacionalista programmal kampányolt. Az MMD kormányt a külföldi érdekek kiszolgáltatásával vádolta, Kínát pedig azzal, hogy rabszolgaságot hozott létre Fokvárostól Kairóig. A kínai állami tulajdonú vállalatok különleges célpontot jelentettek, mivel őket nem csak magánbefektetőknek, hanem egy külföldi, szuverén állam képviselőinek tekintették.

Sata 2011-es választási győzelme után mérsékelte ezt a retorikát, helyette bizonyos gesztusértékű intézkedésekkel megerősítette a külföldi befektetők, különösképp a kínaiak belé vetett bizalmát. Hivatalában az olyan latin-amerikai vezetőkhez képest, mint Chávez, Morales vagy Correa, óvatosan mozgott, az ásványkincsek után fizetendő jogdíjat 3-ról 6%-ra emelte (nem a nyereség, hanem az értékesítésből származó bevétel alapján számolva) és a minimálbért 350 000 kwacháról (70 dollár) 500 000 kwachára (100 dollár) emelte. Mindazonáltal ezen intézkedések némileg hozzájárultak a társadalmi változásokkal és a gazdasági fejlődéssel kapcsolatban felgyülemlett várakozások teljesítéséhez, miközben építették Sata imázsát, mint a külföldi befektetőkkel szemben kiállni kész zambiai vezető. 2013 novemberében, amikor a bányászati óriásvállalat, a Konkola Rézbányák (KCM)⁶ bejelentette, hogy 1500 dolgozó elbocsátását tervezi, Sata visszavonta a vezérigazgató munkavállalói engedélyét és a KCM bányászati engedélyének elvételével fenyegetőzött. A Hazafias Front

5 A befektetők a „nyersanyag-nacionalizmust” a bányászati ipar vezető rizikófaktorának tartják (Ernst & Young, 2011)

6 Eredeti neve, a Konkola Copper Mines után – *a szerk.*

kormánya egy, az egész iparágra kiterjedő átvilágítást is kezdeményezett, hogy biztosítsa a vállalatoktól származó hiánytalan adóbevételt.

Ezek a jelentős változások alapjaiban írták újra azokat a politikai-gazdasági feltételeket, amelyek a külföldi tőke Zambiába való belépésének módját a huszonegyedik században meghatározzák. Ráadásul, nagyrészt az IMF-Világbank és a nyugati donorok által előírt strukturális kiigazítási programok kényszerítő erejének köszönhetően, a bányák 1990-es évekbeli privatizációja a Rézövezet nemzetköziesítését szolgálta. Az idő tájt, amikor 2008-ban ideérkeztem, már nem két, hanem tíz nagy, külföldi tulajdonban álló bányavállalat működött. Ezek nem csak a Globális Északról, hanem a Globális Délről – Indiából, Brazíliából, Kínából – is érkeztek, több befolyást biztosítva ezáltal a zambiai kormánynak. A globális tőke megváltozott szerkezete olyan módon befolyásolta Zambia fejlődését, ami nem egyszerűsíthető le a klasszikus centrum-periféria formulára. Ötven évvel a függetlenedése után, a fejlődési kapacitásban megnyilvánuló minden gyengesége ellenére, Zambia nem felel meg a leigázott vagy bukott afrikai állam sztereotípiájának. A Hazafias Front felemelkedése megmutatta, hogy bár a demokratikus választások nem feltétlenül vezetnek jó kormányzáshoz, lehetőségeket teremtenek. A tömeges nyomásgyakorlás lehetőségét, amelynek következtében a hivatalban lévő kormány a külföldi befektetőkkel szemben határozottabb fellépésre kényszerül – és annak a lehetőségét, hogy egy afrikai kormány nemzeti-népi érdekeket érvényesítsen a külföldi tőkével szemben.

I. A FELHALMOZÁS LOGIKÁI

Minden jelentősebb zambiai bányát multinacionális vállalatok leányvállalatai birtokolnak és működtetnek. Ezek közül csak a kínai NFCA⁷ van állami tulajdonban, ennek anyavállalata a Kínai Színesfém-bányászati Vállalat – továbbiakban CNMC⁸ – a Kínai Népköztársaság szí-

7 A rövidítés a Nonferrous Company Africa Mining elnevezésből származik (Afrikai Színesfém-bányászati Társaság) – *a szerk.*

8 A rövidítés a China Nonferrous Metal Mining Company elnevezésre utal – *a szerk.*

nesfémipari vezető vállalata, amely húsz országban van jelen.⁹ Mint fentebb említettük, az itt vizsgált cégek anyavállalatai – a KCM a Vedanta tulajdonában van, az MCM¹⁰ pedig a Glencore leányvállalata – a londoni tőzsdén nyilvánosan jegyzett vállalatok. Mindhárom bányászati cég a privatizáció lezajlása után, a 2000-es évek elején kezdte meg a termelést Zambiában. Az MCM a Mufulira-ra csapott le, ahonnan különösen tiszta rezet lehet kitermelni, illetve 2000-ben a hatalmas Nkana bányára. A kezdetben az eredeti birtokos, az Anglo-American számára felajánlott KCM-et 2004-ben végül a Vedanta szerezte meg, a zambiai rézipar „ékkövének” számító Konkola Mélybányászati Projektben – rejlő profit lehetősége által vezérelve. A céljuk világos volt: a részvényesi értékmaximalizálás.

Fontos hangsúlyozni, hogy a kínai állami befektetéseknek is nyereségesnek kell lenniük. Az NFCA egy felsővezetője így fogalmazott: „Nem kell maximalizálnunk a profitot, de némi nyereséget szükséges termelnünk. Az állam nem fog támogatni, ha évről évre veszteségesek vagyunk. A kínai kormány a kezdőtőkét biztosította a CNMC-nek, de a vállalatnak túlélnie és terjeszkednie kell azáltal, hogy a profitot visszaforgatja a termelésbe.” A profit optimalizációja és maximalizációja közt azonban marad hely más megtérülési formák számára is, mint például a politikai befolyás és nyersanyagokhoz való hozzáférés. A magántőke profitmaximalizáló logikájával szemben az állami tőkefelhalmozás e formáját „bekebelező felhalmozásnak” fogom nevezni. A bekebelező felhalmozás fontos szerepet biztosít a CNMC-nek Kína jelenleg Ázsiára és Afrikára fókuszáló gazdasági diplomáciájában, különösen az olyan nyersanyagok esetében, mint az olaj, a réz, az alumínium, vagy a vas, amelyek a Kínai Népköztársaságban hiánycikkeknek számítanak. A Kínai Társadalomtudományi Társaság, amely egy kulcsfontosságú állami *think tank*/agytröszt, az erőforrások biztosítását határozta meg fő prioritásként az elkövetkezendő tíz évre a kínai-afrikai gazdasági stratégiában. Az NFCA promóciós szövegeiben büszkén jellemzi magát „Kína tengerentúli erőforrás-fejlesztésé-

9 2011-ben egy, a gansui kormány tulajdonában lévő vidéki állami vállalat, a Jinchuan Group Company lett a Rézövezet chibulumai bányáinak többségi (85%-os) tulajdonosa, miután megvásárolta a dél-afrikai székhelyű Metorexet. A felvásárlást követően továbbra is a Metorex vezetősége is működteti a bányákat.

10 A Mopani Copper Mines (Mopani Rézbányák) rövidítése - *a szerk.*

nek frontkatonájaként”. A réz jelentősége egyszerre nyugszik csereértékén – azaz a profittermelésen – és a használati értékén, mint a kínai ipar számára szükséges alapanyag. Manapság a kínai állami tulajdonban lévő bányászati vállalatok a nemzetközi piacokon nyereségesen értékesítik a rezet. De, ahogyan azt a NFCA felsővezetője megjósolta, „ha egy nap embargót vezetnének be, a kínai cégek természetesen csak Kínának értékesítenének.”

A körülmények, amelyek között Kína megszerezte az egyik legkevesbé nyereségesnek számító Chambishi-bányát, jól illusztrálják ezt az eltérő logikát. Tizenöt éve, a kínai felsővezetők visszaemlékezései szerint egy fehér „öregfiúk klubjaként” leírt elit – az Anglo-American, a Glencore, és a First Quantum Minerals – dominálta a rézipart Afrika déli részén, a legnagyobb, legmagasabb minőségű ércek kitermelésére alkalmas bányákat üzemeltetve. A zambiai privatizációs csoport vonakodott egy csekély nemzetközi tapasztalattal rendelkező kínai állami vállalatnak átadni bányákat. Csak a preferált befektető visszalépése után egyeztek bele a Chambishi megvásárlásába. A CNMC egy vezetője így emlékezett vissza:

„A bányát 20 millió dollárért vásároltuk, ami ma már aprópénz a kínai kormány számára, de akkoriban szükség volt a Politburo Standing Committee¹¹ mind a kilenc tagjának aláírására. Megszereztük Chambishit, amit még a zambiaiak sem akartak. Majdnem tizenhárom évig zárva volt. Az érkezésünkkor a föld alatti csatornák be voltak omolva és az összes gépet más bányákban szállították át, kivéve a vízelvezető berendezéseket. De mi mégis vonzónak találtuk, mivel ami nemzetközileg alacsony minőségűnek számít [2,1%], az még mindig magasabb, mint ami Kínában van [1%], szóval azt gondoltuk, hogy itt némi nyereségre tehetünk szert.”

Megjegyezte, hogy a Tajvan-faktor is szerepet játszott:

„A Kaunda-éra alatt a Kína és Zambia közötti kapcsolatok nagyszerűek voltak. Chiluba alatt kezdetben jók voltak, de aztán elkezdett kapcsolatot építeni Tajvannal. Sőt, az MMD meghívta Tajvant, hogy vegyen

11 A Kínai Kommunista Párt csúcsszerve – a szerk.

részt a liciten. A privatizációs folyamatban való részvételünket a Tajvannal való versengés is befolyásolta.”

Egy ezzel kapcsolatos törekvés volt Afrika diplomáciai támogatásának biztosítása az ENSZ-ben. Az 1971-es, Tajvant a Kínai Népköztársaság javára kizáró ENSZ-döntésben az afrikai szavazatok döntő szerepet játszottak és ezzel tovább erősítették a világpolitikában elfoglalt pozíciójukat a pekingi vezetés előtt.

MEGKÜZDÉS A VÁLSÁGGAL

Amikor 2008 őszén a világgazdasági válság elérte Zambiát, a rézárak a 9000 dollár/tonna történelmi magaslatáról 3000 dollár/tonnára zuhantak 2009 első negyedében. Pánik söpört végig a Rézövezeten, amikor a KCM, az MCM és egyéb jelentős bányák tömeges leépítést jelentettek be. Összesen 19 000 dolgozó veszítette el a munkáját – a bányászatban dolgozók 30%-a (Matenga 2010). Brit-izraeli tulajdonosok kivonulásával a Luanshya-bánya bezárt, és az MCM is azt tervezte, hogy felfüggeszti a termelést Mufuliraban. A bértárgyalásokat felfüggesztették és a béreket befagyasztották.

1. ábra

Három külföldi tulajdonú bánya adatai a rézövezeten belül

	<i>MCM</i>	<i>KCM</i>	<i>NFCA</i>
Munkaerő			
Közvetlen	8776	8689	1209
Munkaerő-közvetítő által	9800	13 217	1883
Réz kitermelés (tonna)	117 804	200 000	26 178
Érc tartalom	2%	3,5%	1,73%

A zűrzavar közepette a kínai NFCA bejelentette a „Három Nem” irányelvét: nem a leépítésekre, nem a gyártáscsökkentésre, nem a fizetések csökkentésére. Az NFCA hosszú távú érdeke a zambiai politikai-gaz-

dasági céljaira reflektálva nem az ércárak piaci ingadozásaira és a részvényesek rövid távú pénzügyi érdekeire való reagálás volt, hanem a stabil ércartermelés fenntartása. A hivatalos, kínai-zambiai barátság fenntartásáról szóló retorikára támaszkodva az NFCA a krízishelyzetből lehetőséget kovácsolt, hogy a kínai kormány imázsát fenyezze a zambiai gazdaságra gyakorolt stabilizáló hatása miatt. A CNMC a Luanshya-bányát is felvásárolta, mentőövet dobva ezzel a 100 000 lakosú bányavárosnak. Ez egyszerre volt politikai és gazdasági számítás: míg a zambiai tisztségviselők előtt azt hangsúlyozták, hogy segíteni akarnak megoldani a munkanélküliséget a bányavárosokban, a kínai felsővezetők a krízishelyzetet jó befektetési lehetőségnek látták. A CNMC egyik vezető zambiai képviselője így nyilatkozott:

„Üzleti megítélésem szerint a réz árának visszaesése csak átmeneti, mivel Kína szerkezetátalakítása még mindig folyik, és továbbra is szüksége lesz erőforrásokra. Emelett új gépparkkal akartam ellátni Luanshyát a termelékenység fokozása és a költségek csökkentése érdekében. A technológiájuk eléggé rozoga és elavult volt. De a Muliashiban lévő külszíni bánya potenciálisan nyereséges lehet.”

A következő ellentét közvetlenül a válság előtt ütötte fel a fejét, amikor is 2008 elején a zambiai kormány megpróbált váratlan extraprofitadót kivetni a réz világarának (spekulatív) tetőzésekor. A jelentősebb bányák, a KCM-et és az MCM-et beleértve, ezt a törvényt hajthatatlanul ellenezték, mivel a rézárak egy bizonyos szint fölé emelkedése esetén 75%-os adórátát határozott meg. Az MCM egyik ügyvezetője felidézte, hogy számos rendkívüli találkozón vett részt a lusakai kormánnyal 2008 júliusában statisztikákkal készülve arra, hogy bemutassa, az MCM nyereségesből veszteséges lett egy hónappal azután, hogy a törvény életbe lépett. Az MCM fenyegetőzött, hogy bezárja a mufulirai üzemét, míg az MMD-kormány azzal emelte a tétet, hogy szükség esetén képesek lesznek új vevőket találni. Nyilvántartásokból kiderül, hogy csak az NFCA és egyetlen másik bányászati vállalat tartotta be az új adótörvényt, mielőtt a kormány visszavonta azt a gazdasági válság miatt. Hasonlóképp, amikor a Hazafias Front kormánya kicsivel a 2011-es választások után megduplázta az ásványkincsek után fizetendő jogdíjat 3-ról 6%-ra, az NFCA nem adott hangot

ellenvetéseknek, miközben más bányavállalatok támadták az intézkedést a termelésre gyakorolt, feltehetőleg káros hatásai miatt.

KÍNA KÜLÖNLEGES GAZDASÁGI ÖVEZETEI

Talán a legnyilvánvalóbb eltérés a felhalmozási stratégiák között a CNMC azon döntése, hogy különleges gazdasági övezetet hozzon létre – az úgynevezett Zambia–Kína Együttműködési Zónát – amely a 41 négyzetkilométeres chambishi bányászati koncessziós terület közel egyharmadát teszi ki. A CNMC egy leányvállalata felelős az infrastruktúra kiépítéséért, a befektetők bevonzásáért, és 6000 helyi munkahely megteremtéséért. A zóna központi helyet foglal el a zambiai kormány „értékteremtő” fejlesztési stratégiájában, amely kevés támogatást kapott a globális magánbefektetőktől. Mind a KCM, mind az MCM felsővezetése úgy ítélte, hogy a hozzáadott értéket előállító gyártás „gazdaságilag életképtelen” és fő tevékenységükön kívül esik. Egy Világbank-UK Aid jelentés hasonlóképpen megkérdőjelezte a zambiai rézkitermelés fejlesztésének gazdasági racionalizálását, utalva a tengerparttal nem rendelkező ország távolságára a fontosabb piacoktól, szegényes infrastruktúrájára és a magas szállítási költségekre (Világbank 2011). A globális cinizmus légkörében egy kínai CNMC-felsővezető elismerte, hogy bár egy Különleges Gazdasági Övezet kiépítése nem feltétlenül lesz nyereséges, az ő stratégiája a vállalata befolyásának biztosítása érdekében a nagyméretű, hosszú távú projektek lekötése:

„Csak akkor válsz jelentőssé a zambiai kormány szemében, ha nagy jelenlétet építesz ki, amit képtelenek lesznek figyelmen kívül hagyni... Itt az NFCA, a CCS,¹² a Sinometal¹³ és egyéb kínai vállalatok, és mi Zambiába hosszútávra jöttünk, nem rövidtávú profitszerzésre. Így tehát muszáj figyelembe vennünk a helyi fejlesztéseket és befektetnünk a helyi klientúra megnyerésébe. Nemrég [2013 májusában] a KCM kirúgással fenyegedett 2000 dolgozót, és a zambiai kormány nagyon

12 A Chambishi Copper Smelter Limited rézkonzentrátumot feldolgozó vállalat – a szerk.

13 A Sinometal a bányászattól az értékesítésig széles spektrumon foglalkozik különböző fémek kitermelésével – a szerk.

dühös lett. Mi nem akarunk ilyen feszültségeket szítani. A KCM-nek szét kell osztania a nyereséget a részvényesei közt, ahelyett, hogy a helyi társadalom számára fektetne be. [Számunkra] a jutalom a helyiek elismeréséből és elfogadásából származik.”

Egy másik menedzser hozzátette:

„A mi vállalatunk nagyfőnöke a kínai állam. Napjainkban a diplomácia és befektetés, politika és gazdaság összefonódnak. Az államnak a diplomácia és a külkapcsolati érdekeltségek sokkal inkább számítanak, mint a mi csekély vállalati nyereségünk. Leginkább az érdekli, hogy helyben fektetünk-e be a kínai-zambiai kapcsolatok épülésének érdekében.”

A Chambishi Különleges Gazdasági Övezet létrejöttének folyamata arra is rámutat, hogy Kínának miként kellett alkalmazkodnia a zambiai realitásokhoz és a kormányzó elit nyomásgyakorlásához, az afrikai államokra erőltetett külföldi befektetést ösztönző stratégia helyett. Kezdetben, amikor felvásárolta a Chambishi-bányát, a kínai vállalat nem tervezte, hogy egy hozzáadott értéket előállító övezetet fog létrehozni. A zambiai kormány volt az, aki megpróbálta leutánozni az ázsiai Különleges Gazdasági Övezetek modelljét – számos meddő próbálkozás után a stratégia a tervezőasztalon maradt – és a gyártást az 1990-es évektől kezdődően kulcsfontosságú fejlesztési célként jelölte meg (Barton 2011). Amikor Peking úgy döntött, hogy megvizsgálja a Különleges Gazdasági Övezetek kiépítésének lehetőségét Afrikában, Zambia már készen állt a részletes tervekkel és szabályozásokkal. A Chambishiban lévő övezeten kívül még egy alövezet kértek Lusakában, a logisztikára, a könnyűiparra és a szolgáltatásokra összpontosítva. A Zambiai Kereskedelmi Minisztérium egy tisztségviselője felvázolta, hogy a tengerparttól elzárt országot a régió szerteágazó összeköttetésekkel rendelkező csomópontjává akarják tenni. Látható, hogy a kínai állami tőkét lehetséges rávenni a zambiai fejlesztések támogatására olyan kötelezettségek vállalásával, melyeket egy nemzetközi magántőke-befektető nem fogadna el. Ennek azonban alapvető feltételei a már meglévő afrikai fejlesztési stratégiák és a politikai akarat.

HITELBŐL FINANSZÍROZOTT ÉPÍTKEZÉS

A fenti feltételek a hiányában, ahogyan azt a zambiai építőipar megmutatja, a kínai tőke képes a másik arcát mutatni. 2000 óta az afrikai építőipari beruházások 35 milliárd dollár kedvezményes kölcsönt kaptak Kínától, amit a Kínai-Afrikai Együttműködési Fórumon keresztül folyósítottak. Ebből Zambia 1,2 milliárd dollárt kapott, ami bőven meghaladja a Világbanktól és az Afrikai Fejlesztési Banktól felvett kölcsöneik összegét. Azonban a Peking által gyakran támogatásként feltüntetett kínai kedvezményes hitelek valójában nagyobb kamatot számítanak fel, mint a Világbank (2% szemben 1,7%-kal), kisebb adományelemet tartalmaznak (23% a 35%-kal szemben), rövidebb a visszafizetési időszakuk (10-15 év a 20-50 évvel szemben) és a nem versenyképes kínai beszerzéshez kötöttek. A Zambiai Kereskedelmi Minisztérium hivatalnokai szerint a hitelek felkapottságának oka az, hogy a nyugati hitelezők prioritásai a kapacitásépítésre – a szociális szolgáltatások, oktatás, egészségügy és a szegénység mérséklése – helyeződtek át a fizikai infrastruktúra helyett, amelyre azonban továbbra is nagy szükség van számos fejlődő gazdaságban. A soron következő választásokra szavazataikat bebiztosítani vágyó politikusok arra törekednek, hogy kínai hiteleket szerezzenek, amelyeknek köszönhetően képessé válnak rekord idő alatt infrastrukturális projekteket szállítani a választóközrükbe. Szintén kedvezőnek találták a kínai hivatalnokok által a hitelbírálatnál alkalmazott fő kritériumot, mely az volt, hogy a projekt a zambiai kormány számára prioritás-e, míg a Világbank magának tartja fenn a döntés jogát a projekt támogatását illetően.

A feltétel nélküli kínai retorikájával szemben a gyakorlatban ezek a hitelek azzal a burkolt feltétellel járnak, hogy a kínai fél döntésén múlik, mi kerül megépítésre, és ezeket a döntéseket a Kínai-Afrikai Együttműködési Fórumon jelentik be. Nyílt licit hiányában az árakat a kínai vállalkozók határozzák meg, akik jó kapcsolatot ápolnak a Kína EXIM Bankjával.¹⁴ A Zambiai Kereskedelmi Minisztérium egyik magas rangú tisztviselője párhuzamot vont a kínai hitelek és az IMF strukturális kiigazítási programjainak mechanizmusai közt:

---

14 Kína Export-Import Bankja – a szerk.

„A Kínából származó hitelek kínálatvezéreltek. Adott egy olajozottan működő kínai fejlesztési gépezet, amely körbefonja a pekingi kormányt, számos kínai szereplőt összekapcsolva. Jellemzően egy kedvezményes hitelből finanszírozott infrastrukturális projektet egy kínai eladó [vállalkozó] indít el Zambiában, aki például utat akar építeni. Elmegy az Útfejlesztési Hivatalhoz és azt mondja: „láttam néhány utat, amit meg tudnék csinálni, ha nekem adják a megbízást.” Majd elmegy a kínai EXIM Bankhoz még mielőtt bármilyen kivitelezhetőségi tanulmány készült volna, és elmondja nekik, hogy mindez 200 millió dollárba fog kerülni. Papíron ez úgy néz ki, mintha a zambiai kormány kezdeményezte volna a projektet, de vissza kell fejtened a folyamatot annak érdekében, hogy nyomon tudd követni. Olyan, mint bármelyik IMF strukturális kiigazítási reform: az IMF megmondja, hogy erre és erre a mikro- és makroszintű reformra van szükséged, és meghatározzák a problémákat. De látni fogsz egy kormányt a zambiai kormánytól, amelyben azt írják, hogy beazonosítottak bizonyos problémákat és szükségük van segítségre. Kívülről úgy tűnik, mintha Zambia kérte volna az IMF-et arra, hogy rójon ki a feltételeket, de ez éppen fordítva van.”¹⁵

A zambiai tisztségviselők tisztában vannak a kínai hitelek kockázataival, rejtett feltételeivel és azzal a politikai programmal, amely vezérli őket. A nyílt licitek hiánya miatt panaszkodnak is, mert ez az áruk inflációjához vezet.¹⁶ Hosszú távon a kínai hitelek felvetik annak a veszélyét, hogy újra adósságteher nehezdedjen Zambiára, amelyen csak az utóbbi időben tudott könnyíteni a HPIC.¹⁷ Azonban a kínai hitelek mégis nagyon csábítóak a politikusok számára, részben mert így kipárnázhatják a saját politikai pozíciójukat, illetve jó kapcsolatot

15 Ezt a beszámolót más interjúk is alátámasztották, amelyek kedvezményes kölcsön-szakértőkkel, egy két, korábbi zambiai elnök mellett dolgozó tanácsadóval és olyan Zambiában dolgozó, kínai vállalkozókkal készültek, akik sikeresen jutottak kedvezményes hitellel finanszírozott projektekhez a kínai EXIM Bank segítségével.

16 2014-ben zambiai tisztviselők arra kérték a kínai kormányt, hogy reform útján intézményesítse meg a licitet a kínai vállalkozók között. Peking állítólag pozitívan reagált erre a felvetésre.

17 A Heavily Indebted Poor Countries, vagyis a súlyosan eladósodott szegény országok egy olyan, 39 fejlődő országból álló csoport, amelyeknek tagjai jogosultak az IMF-Világbank különleges támogatására – a szerk.

tarthatnak fenn egy felemelkedő szuperhatalommal. A Zambiai Kereskedelmi Minisztérium magas rangú tisztségviselője így nyilatkozott erről:

„A legtöbb afrikai államban a kedvezményes hitelek iránti keresletet a kínai haszonszerzés ösztönzi. Az államfőknek és minisztereknek szívességet tesznek, hogy kedvezően döntsenek Kína szerepvállalásáról... Versenyfutás folyik a mélypont felé. Mindegyikünk [az afrikai országok] gazdasági kapcsolatban akar állni Kínával. Ők a finanszírozás egyik fő forrása, ezért nem akarunk lemaradni arról, hogy lekötelezzük őket. Ha a jövőbe tekintünk, egy sürgősségi helyzetből talán a kínaiak jelentenek majd kiutat. Tehát nem rombolhatjuk le a jelenlegi kapcsolatunkat a velük.”

A kedvező feltételű kölcsönök tehát többféleképpen bevethető eszközt jelentenek Peking számára: a kedvezményezett (országok és politikusok) kiválasztásán keresztül politikai befolyást gyakorolnak; egy befektetési lehetőséget tartanak fenn Kína külföldi tartalékainak; és új, tengerentúli piacokat nyitnak meg az állami tulajdonú építőipari vállalatok számára (az összes piaci szereplő közül csak a központi állami vállalatok és azok leányvállalatai rendelkeznek a szükséges politikai kapcsolatokkal ahhoz, hogy elnyerjék ezeket a jövedelmező megbízásokat).¹⁸ A kedvezményes kölcsönökből finanszírozott projektek végrehajtása mellett ezek a központi állami vállalatok versenyeznek Csianghszi, Honanban, Kanszu, Anhuj és Shanghaj tartományok állami vállalataival a Világbank és a zambiai kormány projektjeiért. A tartományi állami vállalatok közül többet eredetileg a kínai kormány küldött Zambiába az 1990-es években, hogy külföldi segíélyekből finanszírozott projekteket valósítsanak meg – kormányzati komplexumokat, futballstadionokat, kórházakat és utakat. Miután megvetették a lábukat Zambiában, maradtak, hogy kizsákmányolják az újonnan liberalizált építőipart. Mindegyikük ádázul küzd a kínai magánvállal-

18 Zambiában a fő kínai szereplők az Aviation Industry Corporation of China, China Geo-Engineering Corporation International, the Overseas Company of China Railway Seventh Group Corporation, and the China 15th Metallurgical Construction Group Company.

kozókkal az utakért és az építkezési projektekért.¹⁹ Szemben a „bekebelező felhalmozás” stratégiájával a bányászati és pénzügyi szektorban, a kínai építészeti vállalatok motivációja – az állami és a magántulajdonban levőké egyaránt, – tisztán kereskedelmi, ugyanúgy, ahogy dél-afrikai, indiai és zambiai versenytársaiknak. A legtöbb vállalat azt állítja, hogy a profit árrése a kínai építőiparban átlagosan 7%, de Zambiában ez elérheti a 30%-ot is a projekt típusától függően.

Az állami támogatás úgyszintén kétélű fegyver a kínai állami vállalatok számára, mert aránytalanul sérülékennyé teszi őket a fogadó ország politikájával és nyersanyag-nacionalizmusával szemben. Peking beavatkozásai a helyi politika alakulásába – például a kormánypártnak a választási kampány alatt nyújtott gazdasági támogatás – terhéssé válhatnak a kínai vállalatok számára. A kormányt a zambiai nyersanyagok tengerentúli érdekeknek való kiszolgálásával vádló ellenzéki jelöltek a kínai vállalatokat egy külföldi, szuverén állam képviselőiként állíthatják be. Ez tematizálódott Michael Sata kampányában is, amivel az ellenzéki Hazafias Front vezetőjeként nagy támogatást nyert a Rézövezettől. A nyugati kolonializmus és a kínai kizsákmányolás közt rejtlő analógiára Sata így mutatott rá:

„Az, hogy Zambiában nem sikerült megfékezni az ipari és munkajogi törvények megsértését, annak tulajdonítható, hogy a kínai kormány túlzó befolyást gyakorol zambiaira azáltal, hogy bőkezű ajándékokkal árasztja el az uralkodó MMD-t... Az európai gyarmatosítás kizsákmányolása a kínai kizsákmányoláshoz képest jóindulatúnak tűnik, mert bár a kereskedelmi kizsákmányolás ugyanolyan súlyos volt, a gyarmatosító szereplők befektettek a társadalmi és gazdasági infrastruktúrába és szolgáltatásokba is... Ahogyan az afrikaiak megtagadták az európai kizsákmányolást, elnyomást és dehumanizációt, úgy kétségtelen, hogy a kínai kizsákmányolást és uralmat is meg fogják tagadni.” (Sata 2007)

Mint említettük, Sata hivatalba lépése után mérsékelte Kína-ellenes retorikáját. A fordulatok ebben a kapcsolatban ugyanakkor megmu-

19 Az 68 vállalkozóból, akik nagyszabású projektek kivitelezésére való engedéllyel rendelkeznek – a Zambiai Nemzeti Építési Tanácsnál bejegyzett első és másodosztályú vállalkozók 2013-as adatai alapján – 36 Kínából származik.

tatják, hogy a kínai állami tőke a globális magántőkéhez képest milyen könnyedén átpolitizálható.

II. TERMELÉSI RENDSZEREK

KIZSÁKMÁNYOLÁS VAGY KIREKESZTÉS?

A kínai állami és a nemzetközi magántőke különböző alkuk leple alatt zsákmányolja ki a munkásosztályt: a választás a stabil kizsákmányolás, vagyis alacsony bérszínvonalon való stabil foglalkoztatás, és a rugalmas kirekesztés, azaz magasabb bérekért való bizonytalan foglalkoztatás között húzódik. Ennek az oka részben történelmi: egyrészt a privatizáció során az új befektetők különböző bányákban eltérő munkaügyi rendszereket örököltek, másrészt a kétféle tőke különböző érdekei is meghatározó szereppel bírnak. Az NFCA-t a réz mint fizikai, nem pedig mint pénzügyi erőforrás érdekli, ezért a termelés növelése a célja, amelyhez értelemszerűen stabil munkaerőre van szüksége. A zambiai tisztviselők szerint az NFCA az egyetlen olyan vállalat, amely mindig teljesíti a kitűzött termelési céljait. Paradox módon ugyanakkor az NFCA alacsony béreket eredményező bérpolitikája is visszavezethető az általa alkalmazott, bekebelező felhalmozási logikára. Mint láthattuk, a Chambishi megvásárlására vonatkozó döntést nem pusztán a profitabilitás miatt hozták meg, ezért az NFCA-nak az alacsony bérekhez kellett ragaszkodnia, hogy nyereséget csikarjon ki a bánya gyenge minőségű érceiből. A vállalatnak kevés örökölt kötelezettségnek kellett megfelelnie, mivel a bánya akkor már tizenhárom éve zárva tartott, mindössze ötven karbantartó munkást vettek át privatizáció előtti szolgálati feltételekkel – azaz állandó munkaviszonnyal és szakszervezeti tagsággal. A munkaerő többségét újonnan vették fel határozott idejű szerződéssel számottevően alacsonyabb bérekért. A kínaiaknak nem volt hazai tapasztalata az autonóm szakszervezeteket vagy a kollektív tárgyalásokat illetően, így a vezetőség több éven keresztül próbálta akadályozni a szakszervezeti toborzást. Ezekkel az intézkedésekkel az NFCA kivívta a Rézövezet legrosszabb munkáltatójának hírét. Az évek során a szakszervezetek folyamatos arra irányuló nyomása, hogy az NFCA igazodjon az iparban megszokott normákhoz

a bányászok családjának egészségügyi ellátása, munkakörök klasszifikációja és a bérszintek terén, nagy szerepet játszott a fokozatos javulás elérésében. A legtöbb esetben a kollektív tárgyalások révén elért béremelések mértéke megegyezik a többi bányáéval. Ennek ellenére a Chambishi-bánya eleve alacsony bérszintje miatt a bérek továbbra is a legalacsonyabbak a Rézövezetben.

A KCM és az MCM esetében a nemzetközi befektetők nagy méretű, működő bányákat vettek át, amelyeknél kénytelenek voltak az ott dolgozóknak ugyanazt a bérszínvonalat és ugyanazokat a szolgálati feltételeket kínálni, mint az állami tulajdonban lévőknek. A KCM és az MCM dolgozói jobban szervezettek voltak, szakszervezeti vezetőik pedig erős tárgyalófeleknek bizonyultak. De a magasabb bérek ellenére ezek a cégek is hajlamosak drasztikus leépítésekre és a dolgozók tömeges elbocsátására. A magántulajdonban lévő vállalatokra állandó nyomás nehezedik a részvényesek irányából, hogy a rézár-ingadozásra költségcsökkentéssel reagáljanak. Ahogy egy ágazati szakértő kifejtette: „A termelési költségek csökkentésének leggyorsabb és legbiztosabb módja a munkaerő leépítése.” Ezért a leépítés, illetve alváltozata, a munkaerő időszakos foglalkoztatásba való átcsoportosítása a KCM-nél, és kisebb mértékben az MCM-nél is a munkáltatók és munkavállalók közötti konfliktusok sarokpontjává vált. Az MCM termelői mentalitás felé történő elmozdulása nem jár együtt a „bekebelező felhalmozás” jellemzőivel, amelyek az NFCA-t a zambiai prioritásokhoz való alkalmazkodásra készítették.

A MUNKÁSSÁG EREJE ÉS GYENGESÉGEI

A munkások követeléseivel szemben a kínai állami tőke tehát ugyanolyan ellenségesnek mutatkozik, mint a nemzetközi magántőke, és csak rendkívüli nyomás – egész bányászközösségek által támogatott vadsztrájkok²⁰ vagy állami beavatkozás – esetén enged. Három bányászokat tömörítő szakszervezet a három bánya közvetlen alkalmazottainak mintegy 90%-át szervezi meg. A törvény biztosítja, hogy

20 Előzetes bejelentés nélküli, közvetlenül a dolgozók által indított sztrájk (wildcat strike) – a szerk.

a szakszervezetek képviselői is helyet kapjanak a tárgyalóasztalnál, azonban a kollektív tárgyalásokat így is a pénzügyi adatok hozzáféréseinek monopóliumával rendelkező menedzsment uralja; a szakszervezeteknek nincs kutatási kapacitásuk arra, hogy megkérdőjelezzék a termelésre, nyereségre, eszközökre és kötelezettségekre stb. vonatkozó statisztikákat. A holtpontra jutott tárgyalások gyakran vadsztrájkokhoz és munkabeszüntetésekhez vezetnek, amelyek felett a szakszervezeteknek alig van kontrolljuk. Az ilyen sztrájkok során az informálisan foglalkoztatott és elbocsátott munkások erőszakos radikalizálódáson mehetnek keresztül, és a dühös és munkanélküli helyiek tömege megbénítja a termelést. Ez a militáns magatartás időnként tárgyalási alapot jelent a szakszervezetek számára, ugyanis a közösség agitációjával fenyegethetik az engedni nem akaró vezetőséget, még akkor is, ha ők maguk is nehezen tudják kordában tartani az elszabadult tömegeket. Mindhárom bányában történtek olyan sztrájkok, amelyek az elbocsátott alkalmi munkások csatlakozásával erősödtek meg, akiknek már nem volt mit veszíteniük a menedzsment elleni erőteljes fellépéssel.

Ahogy a KCM 2012-es sztrájkjának egy szemtanúja kifejtette:

„Még a kocsmárosok vagy az utcagyerekek is nagyobb béremelést szeretnének a bányászoknak. Ha a bányászoknak több pénzük van, többet költenek a helyi közösségekben. De vannak közöttük gengszterek, akik a zavargás során a cég tulajdonát akarták ellopni vagy legalábbis megrongálni. Kövekkal dobálták azokat a munkásokat, akikről azt gyanították, hogy visszatérnek dolgozni. Terrorizálták és bántalmazták a szakszervezeti vezetőket, mondván, hogy kenőpénzt fogadtak el a vezetőségtől.”

A kínai magán- és állami tulajdonból finanszírozott építkezések esetében a munkakörülmények nem különböznek jelentősen a dél-afrikai és a zambiai építkezésektől. Bár a kínai vállalkozókat gyakran bírálják a kizsákmányolás rendkívüli mértéke miatt, összehasonlító statisztikákból kiderül, hogy minden vállalkozó üzemeltet olyan építkezéseket, ahol a munkakörülmények ugyanolyan nyomorúságosak, arról nem is szólva, hogy csak a zambiai kormány siralmas minimálbérével összhangban lévő éhbéreket hajlandóak fizetni. A dolgozók

a húsz vizsgált építkezés mindegyikén beszámoltak balesetokról, nem megfelelő munkavédelmi eljárásokról, a vezetőséggel történő összetűzésekről és megkésett kifizetésekről. A legrosszabb körülményekért a magántulajdonban lévő kínai építőipari vállalatok és néhány zambiai cég volt felelős, míg a tartományi és központi állami tulajdonú kínai vállalatoknál a dél-afrikaiakhoz hasonló munkaügyi normák uralkodtak. Számos építőipari dolgozó a a szabályozás kormányzati felügyeletének hiányát nevezte meg a nyomorúságos helyzet fő okaként. A munkahelyük elvesztésétől való félelmükben, az építőipari projektek alkalmi jellege és a helyhez kötöttség hiánya miatt nem sok engedményt tudnak kicsikarni a munkáltatóikból.

III. VEZETŐI ÉTOSZ

Valamennyi Zambiában működő külföldi vállalat széleskörű kritikával szembesült vállalati magatartásuk miatt. Érdekes módon azonban a kulturális viták más okból robbantak ki a tőke e két fajtája esetében. A kínai szervezeti kultúrát túlságosan intenzívnek és embertelennek tartják; ez táplálta azt a kártékony pletykát, miszerint az Afrikában tartózkodó kínai alkalmazottak Peking által odaküldött „kényszer-munkások” (Hairong és Sautman 2012). Súlyos ipari balesetek – mint például a 2005-ös chambishi robbanás vagy a Kína déli részén 2012-ben kitört munkástüntetés a magántulajdonban lévő Collum szénbányában (mely egy kínai menedzser meggyilkolásával végződött) – beégették a kizsákmányoló kínai befektető alakját a zambiai népi tudatba. Ugyanakkor az olyan multinacionális vállalatok hírnevét, mint a KCM és az MCM, pénzügyi csalásról és adóelkerülésről szóló jelentések csorbították. A közvéleményt felhőborította egy nemzetközi könyv-vizsgáló cég 2010-ben kiszivárgott jelentése, miszerint az MCM kiterjedt transzferárazást folytatott anyavállalatával, a Glencore-ral. A 2014-es Vedanta-vidé²¹ által keltett heves közfelháborodás a poli-

21 2014-ben kiszivárgott egy videó, amelyben a Vedanta alapítója és elnöke, Anil Agarwal a nyilvánosság előtt addig hangoztatott veszteséges státusszal szemben több százmilliós profitról beszél – a szerk.

tikusokat arra sarkallta, hogy a KCM államosításáról kezdjenek el beszélni.²²

LENYELNI A KESERŰSÉGET

A tőke e különböző fajtáinak megértéséhez elengedhetetlen a vállalatokon belüli vezetői étoszok azonosítása. A nemzetközi tőke érdekeinek megvalósítása a külföldön szolgáló „gyalogosaitól” függ, és az ő életmódjuk egyedülálló betekintést nyújt ennek minden sajátosságába. A szervezeti kultúra legszembevetőbb aspektusa a kínai állami tulajdonú bányákban és építkezéseken az, amit ők a „keserűség lenyelésének” neveznek. A belső erkölcsi és a külső vállalati ellenőrzési kényszer kombinációja Max Weber a „világon belüli aszkézisnek” (1966) emlékeztető eszmefuttatását visszahangozza. A különbség ott húzódik tehát, hogy a kínai szemléletmód inkább kollektív, mintsem individualista, és a kínai állam és a Kínai Kommunista Párt a távolból őrökdi felette. Ezzel szemben a nemzetközi magánvállalatok szervezeti kultúrája sokkal individualistább és vállalkozóbb szellemű, a vállalati és a személyes szféra közötti határvonal pedig sokkal világosabb.

Kik ezek a kínai vezetők? Sok, ma Zambiában dolgozó kínai közép- és felsővezető a belső tartományok szegényebb régióiból – például Sannhsziból, Csianghsziból, Anhujból, Honanból vagy Jünnanból – származik. Az így kivándoroltak nagyjából két generációra tagolódnak. A felsővezetők többnyire 40-es és 50-es éveikben járó férfiak, akik karrierjük nagy részét azzal töltötték, hogy állami tulajdonú bányák vagy építőipari vállalatok ranglétráján kapaszkodtak felfelé. A fiatalabb generáció mérnöki, menedzsment vagy bányászati képzéseket végzett diplomásokból verbuválódik, akik az előző generációnál jobban beszélnek angolul, de nincs előzetes tapasztalatuk az állami vállalatoknál való munkavégzésben. A nők a kínai alkalmazottak mintegy 5%-át teszik ki, és többnyire tolmácsként, humánerőforrás területen vagy könyvelőként dolgoznak. Legtöbbjük kétéves szerződéssel dolgozik, ami Kína saját munkaerőpiacának informálizálódását tükrözi. A zambiai lakosok számára ők külföldi menedzserek, de a kínai társadalmi struk-

---

22 A Sata-kormány 2013-ban államosította a Collum szénbányát.

túrában olyan munkakörülményekkel szembesülnek, mint a kínai városokban küszködő vendégmunkások. Nem csoda, hogy néhányan közülük félig tréfásan „felsőbb osztálybeli vendégmunkásoknak” nevezték magukat.

Minthogy Zambiában a szegénység mindenütt jelen van, a hétköznapi beszélgetéseket gyakran a Kínában uralkodó mélyszegénységről szóló visszaemlékezésekkel fűszerezik, és azzal, hogyan sikerült ezt a keserűség lenyelésének egyedülálló képességével leküzdeni. Például az éves kollektív tárgyalásra menet, egy göröngyös úton haladva az NFCA HR-vezetője így lamentált: „Zambia soha nem fog fejlődni, mert az emberek lusták, és mert képtelenek lenyelni a keserűségüket”. A bértárgyalások szüneteiben pedig a szakszervezet kétszámjegyű béremelésre vonatkozó követelése miatt a takarékoság kínai erényéről tartott feltűzelt előadást a beosztottjainak:

„Ha keményen dolgozol, megkapod, amit akarsz. Mi, kínaiak ebben hiszünk. Ötezer éves történelmünk során soha nem könyörögtünk pénzért vagy folyamodtunk kölcsönért. Inkább összehúzzuk a nadrágszíjat, minthogy szégyentelenül pénzt kérjünk másoktól. Nagyon különbözünk a zambiai munkásainktól. Ők képtelenek dolgozni, de fogyasztani, azt igen. Lusták, de minden évben béremelést követelnek.”

A kínaiak a „keserűség lenyelése” kifejezést a nehézségek elviselésére, a kielégülés elodázására, a vállalati fegyelemnek való önalávetésre, illetve a személyes és vállalati fejlődés érdekében történő takarékoságra való képesség leírására használják. Ennek a narratívának a felidézése általában erős erkölcsi elmarasztalást és éles nacionalista különbségtételt von maga után a zambiaiakkal szemben. A zambiai munkások nem vitatják, hogy előfordul, hogy távol maradnak a munkától és hiányzik belőlük az elkötelezettség, de azzal érvelnek, hogy ennek oka inkább a bizonytalan foglalkoztatottságban, semmint az afrikai kultúrában vagy a nemzeti karakterben keresendő. Egy zambiai NFCA-s szakszervezeti tag így nyilatkozott:

„A kínaiak, akiknek nincs itt családjuk, és akik csakis a munkájuk miatt vannak Zambiában, minél hamarabb befejezik a projektjüket, annál hamarabb hazamehetnek. A zambiaiak attól kell féljenek egy munka-

nap befejezése után, hogy másnap már nem hívják be őket dolgozni. A másik ok az, hogy a zambiaiak nincsenek jól megfizetve. Minimálbérből nem tudnak megfelelően gondoskodni a családjukról. Minden nap azon kell aggódniuk, hogy lesz-e étel az asztalon a gyerekeiknek és a feleségüknek, ezért néha korábban végeznek, vagy szabadságot vesznek ki, hogy gondoskodhassanak róluk, esetleg pluszmunkát vállalnak. Nem arról van szó, hogy a zambiaiak természetüknél fogva lusták lennének.”²³

A KÍNAI HÁZBAN

A helyiek által „Kínai Háznak” becézett, a vállalatok kínai munkavállalóinak lakhelyéül szolgáló lakótelep leginkább egy informális módon működő totális intézményhez hasonlít. A Kínai Ház szervezeti felépítésébe beépülő napirend a testi fegyelem és a mindennapi élet olyan egységes, kollektív ritmusát eredményezi, ami más külföldi közösségeknél meglehetősen ritka. Számos kínai cég menzája szembeszökő egységességgel reggel 6-kor adja ki a reggelit, délben az ebédet, este 6-kor pedig a vacsorát. Az alkalmazottak saját evőpálcáikkal és zománcozott tálaikkal sorakoznak, amelyeket minden étkezés után el is mosnak maguknak. A felsővezetőkön kívül, akiknek saját autó jár, a vállalati buszok jelentik az egyetlen közlekedési lehetőséget a külföldön dolgozó kínaiak számára, és nemcsak munkába, hanem hétfőig a szupermarketekbe is így viszik őket. Szombat délelőttönként a busz a helyi Shoprite-ba²⁴ viszi a dolgozókat. Sok távoli építkezésen nincsenek hivatalos ünnepnapok a kínai munkavállalók számára. Az NFCA az egyetlen kínai vállalat, ahol kétnapos a hétvége; a legtöbb kohó és alvállalkozók is hatnapos munkahetet írnak elő a kínai alkalmazottak számára. Így a vasárnap az egyetlen pihenőnap, amikor

23 Interjú Kitwében, 2009. július 7. Az afrikai tunyaságról szóló diskurzusok a gyarmati ideológia szerves részét képezték, de a függetlenség utáni korszakban a zambiai politikai elit is felhasználta őket Kaundától Chilubáig, hogy a polgárokat a nemzeti fejlődéshez való hozzájárulásra buzdítsa. Michael Burawoy a hiányzások és sztrájkok arányát indikátorként használva megállapította, hogy a zambiai munkavállalók tulajdonképpen keményebben dolgoztak, mint sok más társuk a világon. (1972)

24 Helyi szupermarket – a szerk.

kialhatják magukat, moshatnak, és az interneten keresztül beszélhetnek a családjukkal és barátaikkal. Általában rendelkezésre áll néhány létesítmény alapvető szabadidős tevékenységekre – mint például kosárlabda-, asztalitenisz- és tollaslabdapálya. A kocogók csak a telepen belül futnak körbe-körbe, mivel nem éreznék magukat biztonságban a telepen kívül. Néhány vállalatnál hivatalos kijárási tilalom van érvényben este 8 órától, a legtöbb cégnél pedig informális szabály, hogy a dolgozóknak értesíteniük kell a felettesüket, ha ezen időponton túl terveznek kimaradni.

A Kínai Ház kultúrájában leginkább a családi élet hiánya gyanús az afrikaiak számára. A külföldön élő kínaiak csak egy elenyésző kisebbsége hozza magával házasát és gyermekeit Zambiába, míg az indiaiak, dél-afrikaiak és peruiak többsége a családjával érkezik. A helyiek azon csodálkoznak, hogy a kínaiak hogyan bírják elviselni az érzelmi támogatás és a meghitt közösség tartós hiányát. Kezdetben sok kínai vállalat politikája tiltotta is az alkalmazottak családtagjainak hosszú távú külföldi tartózkodását. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ez milyen negatív hatást gyakorol az érzelmi stabilitásra és a munkában nyújtott teljesítményre is, a vállalatok vagy enyhítettek a felsővezetőkre vonatkozó korlátozásokon, vagy támogatásokkal ösztönözték a rövid idejű látogatásokat. A munkavállalók szemszögéből nézve a keserűség lenyelése áldozatokat követel, és a szeretteiktől való távollét csak egy ezek közül. A Kínai Népköztársaság versenyképes oktatási rendszerére és a munkaerőpiaci korlátokra is hivatkoznak annak indoklásaként, miért nem szerencsés családostul kitelepülni. Az ilyen áldozatok legfőbb kompenzációja a magas fizetés, amely átlagosan kétszerese-háromszorosra annak a bérnek, amit Kínában kapnának. A helyiek és a nem kínai emigránsok számára a családtól való tartós elszakadás választása a kínaiak szélsőséges aszkézisének újabb példáját jelenti, az embertelenség különös formáját.

A kínai alkalmazottak nem panaszkodnak nyíltan a Kínai Házban uralkodó, kívülálló szemében abnormálisnak tűnő körülményekre. Elfogadták, hogy ez a biztonságos afrikai tartózkodás ára, és úgy tekintenek rá, mint a danweire²⁵, a szocialista munkaközösségi modell

25 A danwei a Kínai Népköztársaságban a munka és az élet többi területeit kombináló egység elnevezése – a szerk.

tengerentúli változatára. Élvezik a vállalat által irányított kollektív fogyasztási rendszer kényelmét, valamint az ezzel megtakarított időt és pénzt. Néhány Kínai Házban a vállalat folytatja azt a hagyományt, amelynek keretében a dolgozók által tréfásan „szocializmus napjának” nevezett napon különleges gyümölcs-, gyümölcsle-, tej-, sampon- és fogkrémadagokat osztogatnak. A Kommunista Párt észrevétlenül van jelen a zambiai állami tulajdonú vállalatok falai közt, ahol a tagok a pártsejtek ülésein ismerkednek meg a főbb politikai dokumentumokkal és a vezetés irányelveivel. A pártfegyelmet a Pekingből érkező rendszeres látogatások is erősítik. Például 2013 nyarán a Kommunista Párt titkára vezetett küldöttséget egy tömegeket bevonó/mozgósító/célzó takarékosági kampány CNMC-ben való végrehajtására, melyet a Hszi Csin-ping nevével fémjelzett, új kínai vezetés kezdeményezett. A felsővezetőket egyenként, a középvezetőket pedig kis csoportokban interjúvolták meg; ezeken a találkozókön arról kellett beszélniük, hogy munkastílusuk hogyan illeszkedik a párt jelenlegi irányzatához.²⁶

A fiatalabb korosztályok számára a legnehezebb a magányhoz és a szigorú ellenőrzéshez való alkalmazkodás. Egy harmincas éveiben járó könyvvizsgáló alkalmazott úgy jellemezte a reggeli munkába járást, mint „átjárást egy kis börtönből egy nagy börtönbe”, és elárulta, mennyire hiányzik neki a Kínában maradt kisgyereke és férje. Egy fiatal diplomás műszaki szakember, aki a kohó kémiai laboratóriumában dolgozott, elmondta, hogy sokat sírt a klausztrófób, monoton és „értelmetlen”, csak a munkára korlátozódó zambiai élet miatt. „A munka

---

26 A kínai állami és magánbefektetők egyaránt nem rendelkeznek hivatalos intézményi képviselővel Zambiában. A Pekinget Lusakában képviselő két legmagasabb rangú kínai tisztviselő a Külügyminisztérium kínai nagykövete, és a Kereskedelmi Minisztérium gazdasági és kereskedelmi tanácsosa. Egyikük sem rendelkezik jogi vagy szervezeti felhatalmazással a zambiai kínai állampolgárok és vállalatok felett. E két kormányzati szervezet és a kínai lakosság közötti kapcsolat minden jel szerint önkéntes és alkalmi – különösen a magánbefektetők körében – , és kínai újévi bankettek, időszakos tájékoztató ülések, a vállalati gyakorlatokkal kapcsolatos informális tanácsadások formájában valósul meg. Az elmúlt években a két minisztérium egymással versengett Pekingben a kínai-afrikai kapcsolatok meghatározó mozgatórugójának pozíciójáért, és úgy tűnik, a Kereskedelmi Minisztérium került fölénybe. Növekvő hatalma Lusakában nyilvánosan is megmutatkozott, amikor 2013-ban impozáns, korszerű iroda- és lakókomplexumot nyitott a gazdasági és kereskedelmi tanácsos és személyzete számára, néhány kilométerre a kínai nagykövetségtől. A két minisztérium közötti rivalizálásról lásd Lucy Corkin írását (2011).

utáni élet még mindig munka” – mondta a külvilággal való kapcsolat hiánya miatt sajnálkozva. A magánélet megszüntetése elől gyakori menedék az „illegális” főzés, amely felett a vállalatok általában szemet hunynak. Egy rizsfőző és egy elektromos tűzhely segítségével a saját ételek elkészítése hétvégenként népszerű időtöltés, és ritka lehetőség arra, hogy az egyébként ellenőrzött környezetben kiélvezzenek egy kis személyes teret, stílust és ízlést. A felsővezetés emberséges annyira, hogy a dolgozóknak egy kis szabadságot és fellélegzést engedjen a a hónapról hónapra – sokak esetében évről évre – fogyasztott menzai ételekből. A Kínából hozott fűszerek és szárított áruk, amelyeket az otthoni receptek szerint készítenek el, rendkívüli vigaszt jelentenek. Ilyen például a dumpling – amelyet a kínaiak a vasárnapi baráti látogatásokkor készítenek, – még akkor is, ha ez igazi konyha hiányában logisztikai kihívást és fáradságot jelent a kínai vendégmunkásoknak.

Az építőipari ágazatban a központi állami vállalatok ugyanilyen ellenőrzést gyakorolnak kínai alkalmazottaik felett. A dél-afrikai bevándorlókkal ellentétben, akik városi lakásokban élnek, szobalányokkal és négykerék-meghajtású személygépkocsival ellátva, a kínai építőipari munkások rögtönzött, olykor teherszállító konténerekből kialakított lakásokban tengődnek spártai körülmények között. Saját maguk főznek, és húsforrásként a legeldugottabb építkezéseken csirkéket és kecskéket is nevelnek. Fizetésüket általában negyedévente vagy félévente kapják meg, amit gyakran közvetlenül a munkavállaló kínai számlájára utalnak a biztonság, a kényelem és a kényszermegtakarítás nevében. Ennek eredményeként a kínai építkezések menedzsermentje és a munkások is kevés helyi fizetőeszközzel rendelkeznek, miközben számos projekt kieső fekvése tovább csökkenti a helyiekkel való interakciók előfordulását. A kínai és nem kínai vállalkozók által benyújtott ajánlatok költségstruktúrájának elemzéséből kitűnik, hogy a kínai építésvezetők átlagosan 30%-kal kevesebbe kerülnek, mint a máshonnan származó építésvezetők, ami az ajánlattétel „előzetes és általános költségek” rovatában listázott rosszabb élet- és munkakörülményeiknek köszönhető. A zambiai tisztviselők és a kínai vezetők egyaránt állítják, hogy ez a 30%-os különbség az oka annak, hogy ajánlataik árban mindig felülmúlják a többi vállalkozót.

A külföldön élő kínaiak zárkózottsága mögött a félelem és a bizonytalanság jelei érzékelhetőek. A kényszermunkásokat alkalmazó kínai

vállalatokról szóló mítosz – amely Peking tagadása és a bizonyítékok teljes hiánya ellenére vírusként terjedt Afrikában, hiszen agytrösztök, kormányzati jelentések, választási kampánybeszédek, valamint népszerű weboldalak terjesztették, illetve egyéb hasonlóan negatív nyilvánosságban való szereplések miatt (beleértve a Human Rights Watch 2011-es kritikus jelentését) a kínai vezetők inkább tehetetlen hallgatásba vonultak. Az ilyen kulturális támadásokra Kína Nyugattal szembeni áldozati pozíciójának igazolásaként tekintenek, amely történelemszemléletet a Kommunista Párt régóta táplálja. A chambishi rézkohó párttitkára egy elterjedt véleményt fogalmazott meg:

„Kína a Csing-dinasztia idején, amikor is a Nyugat kihasználta azt a lehetőséget, hogy a világ többi részéről nyersanyagokat szerezzen, minden korábbinál nagyobb történelmi lehetőséget szalasztott el, hogy olyan gyorsan fejlődjön, mint a Nyugat... Aztán jött a szocializmus és a tervgazdaság, ami jó alapot teremtett a mai gazdasági növekedéshez. Nézzük meg Indiát: a szegénység, a gyenge oktatás, a rossz utak fájdalomát látom... Kína jobb a tervgazdaság korszakában történt állami beruházás miatt. De a kínai réz rossz minőségű, ezért kell a tengerentúlra mennünk. A nyugati média kizsákmányolásról beszél. Ez egy szörnyű szó... Mivel a mi bányánk hosszú ideig elhagyatott volt, többet is kellett befektetnünk, mint a többieknek, és nem tudunk olyan magas béreket fizetni, mint az MCM és a KCM. De ők ezt kizsákmányolásnak nevezik.”

A kínai állami vállalatok vezetői, akiket leginkább érintenek a Kína külföldi befektetéseket ösztönző politikájával kapcsolatos gyakori kritikák, az állam által jóváhagyott, Kínát áldozatként láttató narratívához, és a kínai identitás lényegét a „keserűség lenyelésében” meghatározott állásponthez folyamodnak, a zambiai bevándorlók közül egyedülálló módon. Ez az ideológia egyrészt kulturális felhatalmazást, másrészt vigaszt is nyújt egy ellenséges és idegen világban, még akkor is, ha az általa meghúzott kulturális határok elhomályosítják a kínai állami tőke és a kínai állam alkalmazottai közötti kizsákmányoló viszonyt.

IV. KÍNA ÉS A ZAMBIAI MUNKÁSOSZTÁLY

Kína befolyásának felmérésekor a kormányzó elit érdekeit az afrikai munkásosztály érdekeitől elkülönítve kell vizsgálni. Hasonlóképpen, az aggregált növekedési mutatók rossz indikátorai az afrikai átlagemberek életkörülményeinek. A réz kínai és indiai nyersanyagkereslet „szuperciklusának” köszönhető világpiaci ármegugrása miatt Zambia éves növekedési üteme 2006 és 2013 között átlagosan 7% volt. A közvetlen külföldi befektetések újjáélesztették a termelést és a munkahelyteremtést a rézbányászatban és az építőiparban. A Hazafias Front kormánya 2011-től a minimálbér emelésével sok alacsonyan fizetett alkalmi munkában dolgozó zambiai boldogulását segítette, míg az ásványi nyersanyagok után fizetendő jogdíjak emelése és a vidéki infrastrukturális projektek a nemzeti jólét új korszakának reményét keltették. Az eufória azonban hamar alábbhagyott a bányászközösségekben, amikor világossá vált, hogy az adóbevételek Lusakának, nem pedig a Rézövezetnek kedveznek. Az olyan bányászvárosokban, mint Kitwe, Chambishi, Chingola és Chililabombwe, az emberek mindennapi problémái közé tartoznak a kátyúkkal teli utak állapotának folyamatos romlása, az állami iskolák sztrájk-hangulata, a tanárok kifizetésének elmaradásai és a gyógyszerhiánnyal küzdő kórházak. Sok sűrűn lakott településen a bányászok még mindig áram és vízvezeték nélkül élnek. A sztrájkok gyakorlatilag illegálisak, és a bányavállalatok megfigyelő kamerákat telepítettek, hogy azonosítani tudják a munkabeszüntetések „felbujtóit”.

A zambiai munkavállalók számára a kínai állami tőke és a globális magántőke közötti különbségtétel nem jelent sokat. Az alacsony bér általi kizsákmányolásra épülő foglalkoztatási rendszer semmivel sem jobb az alkalmi munkavállalás és a leépítések által vezérelt rendszernél. Mindkettő állandó bizonytalansággal jár, amely átstrukturálja a zambiai munkásosztály életvilágát. Sok rézbányász – gyakran az egyetlen kereső egy hat vagy több eltartottal rendelkező háztartásban – munkájához legjobb képességei szerint ragaszkodva is úgy érzi, hogy a család pénzügyi kötelezettségei messze meghaladják kereseti képességüket. A szakszervezetek egyik fő feladata a bányák privatizációja, valamint a támogatások és természetbeni juttatások csökkentése óta az, hogy mikrohitelket szervezzenek

tagjaik számára. A Barclays, a Bayport és a Finance Bank lelkes piacra talált a hivatalos munkaszerződéssel rendelkező zambiaiak kisebbségében. A kölcsönök kamatlába 20% körüli, a visszafizetési időszak pedig a munkavállaló szerződésének hosszához kötött. A bányavállalatok automatikus levonási rendszert működtetnek a bankok számára a munkavállalók fizetéséből történő visszafizetéssel.

A szakszervezetek és a humánerőforrás-menedzsmentben dolgozók szerint a munkavállalók több, mint 90%-a igényelt legalább egy hitelt. Jó néhányuk fizetése teljesen lenullázódik a levonások után, így nem sok motivációjuk marad arra, hogy egyáltalán megjelenjenek a munkahelyükön. Amikor a vállalat által közvetített kölcsönök nem elegendőek, sokan az uzsorásokhoz fordulnak – akik egy hónapos visszafizetési határidővel 50%-os kamatot számolnak fel –, és adósságcspadába kerülnek. A szakszervezetek és a vezetőség egyaránt panaszkodik arra, hogy a bányászok italozásra, bordélyházakra és használt autókra pazarolják a pénzüket, ami házassági vitákhoz, munkából való kimaradáshoz és alacsony termelékenységhez vezet. Mások a kölcsönöket mellékállásban működtetett vállalkozásokba, például csirketelepbe, piaci bódéba vagy taxizásba való befektetésre használják. A legtöbb ilyen vállalkozás azonban nem képes túlélni a gazdaság legkisebb kilengéseit sem, és pénzügyileg veszteséges marad, ami újabb kölcsönöket von maga után.

EXPROLETARIÁTUS?

A KCM bányája mellett élő bányászok meglátogatásakor nem mindennapi látvány fogadott: személyautók parkoltak a rögtönzött vályogházak előtt, amelyek gyenge tetejét csak kövek vagy homokzsákok tartották össze. Egy szombat délutáni focimeccs alkalmával, amikor az egész település a futballstadionban gyűlt össze, az utak úgy néztek ki, mint egy zsúfolt használtautó-kiállítás. Egy CNN becenevű szakszervezeti megbízottal voltam, aki húsz éve dolgozott a föld alatt Nchangában. Mindent látott már, dolgozott a zambiai állami vállalatnál, vagyis a ZCCM-nél, az Anglo-American szolgáltatóba állt, majd a Vedantához szegődött. De az elmúlt tizenhárom évben a fő bevételi forrása nem a bányában végzett munkája, hanem

a tévéjavító műhelye volt (innen a becenév). A privatizált teniszklubtól bérelt kis helyiségben a polcokon régi VHS-készülékek heverték felhalmozva, és az ügyfelei által leadott tévékészülékek minden oldalról egymásra dőlve. A bányászatból származó fizetése körülbelül 1 millió kwacha, azaz 200 dollár körül volt, míg a javítóüzlet havi 3 millió kwacha, azaz 600 dollár bevételt hozott. Arra panaszkodott, hogy a bányászok gondolkodásmódja ma nagyon különbözik a múltbelitől; nem elkötelezettek a bányászat iránt, és eltűnt annak az illúziója, hogy a bányák – vagy a kormány – képes lenne biztonságot szolgáltatni a számukra.

Egy másik KCM-bányász, Chilando, így összegezte a megváltozott világlépet: „A foglalkoztatás kultúrájából a vállalkozói kultúra felé mozdulunk el. Magunkra vagyunk utalva. A munkahelyek nem jelentenek többé biztonságot.” Második generációs bányászként az ő tapasztalatai jól szemléltetik a zambiai munkások körülményeiben és mentalitásában bekövetkezett radikális változást. Apja földalatti bányászként dolgozott Luanshyában, és miután 1979-ben nyugdíjba ment, visszatért a falujába gazdálkodni, ami tipikusnak számított abban az időszakban. Chilando nem tud visszavonulni a szülőfalujába, hiszen a bányavárosban született. A ZCCM-hez 1996-ban, 24 évesen csatlakozott föld alatti munkásként. Artikuláltan és átgondoltan emlékezett vissza erre:

„Egyik nap a városban sétáltam, és belebotlottam Chiluba Nchangában tett vizitjébe, amikor bejelentette a bányák privatizációját és a lakások eladását az őket használó bérlőknek. Ez számára politika volt, de az emberek tapsoltak. Soha nem gondoltak arra, hogy valaha saját otthonuk lesz. Mivel 8 osztályt végzett munkás és egyedülálló voltam, a hosszú várólista végére kerültem. Miután eladták az összes lakást, rájöttem, hogy nem maradt nekem semmi... Chiluba rózsás jövőt ígért, ami soha nem valósult meg. De ma már nem is látunk semmilyen jövőt... 800 000 kwachás kölcsönt vettem fel házépítésre. Ha egyszer le tudsz telepedni a családdal, és nem kell bérleti díjat fizetned, önállósodhatsz. Miután felépítem a házamat, megpróbálom beindítani a saját vállalkozásomat. A mostani hitelek segítenek abban, hogy saját házat építsünk, autót vásároljunk és üzleti lehetőségekbe ruházzunk be magunknak és a feleségünknek.”

A privatizáció miatt kialakult generációs szakadék a zambiai bányászok között törésvonalat jelent. Chambishiben mély szakadék húzódik a veterán bányászok között, akik pályafutásukat állami tulajdonban kezdték, és akik hasznot tudtak húzni a ZCCM lakásállományának kiárusításából, és fiatalabb kollégáik között, akik elől ez a lehetőség elúszott. A megosztottság a lakhatási mintázatokban és a vállalkozói tevékenységet illető egyenlőtlen pénzügyi mozgástérben mutatkozik meg. A ZCCM-korszakban épült régebbi és szebb, villannyal és vízvezetékekkel ellátott házak a chambishi településrészen találhatóak. A veterán bányászok közül néhányan rendelkeznek azokkal a szükséges pénzügyi forrásokkal, amikkel kisvállalkozásokat tudnak működtetni, élelmiszert és mobiltelefon-töltőkártyákat árulnak vagy alkatrészeket és szolgáltatásokat szállítanak a bányáknak. A néhai szakszervezeti tagok most kisvállalkozói szövetséget működtetnek az otthonukból. Mások elköltöztek és bérbe adták itteni házukat, hogy jövedelemhez jussanak. A település közvetlen szomszédságában helyezkedik el a telep, ahol fiatalabb bányászok és alkalmi munkások élnek. Az ócska vályogházak nyílt szennyvízcsatornák között zsúfolódnak össze, és az egész területet fehér liszteszsákok borítják, amelyekből a lakók kerítésekét építenek, hogy némi magánéletet teremtsenek maguknak. Nincs villany vagy vízvezeték. A mélyszegénység jól látható: a gyerekek túl nagy szegénységben élnek ahhoz, hogy iskolába járjanak, a fiatal férfiak és nők pedig a környékbeli, erős és olcsó helyi sört kínáló kocsmákban isszák el a napjaikat. Ezek a generáción, foglalkoztatási státuszon és anyagi jóléten alapuló megosztottságok még a munkásosztály megszervezettebb szegmensét is belülről tépázzák.

A külföldi befektetések beáramlása és a növekedési mutatók, amelyek a „feltörekvő” Afrika képét inspirálják, ezzel szemben a foglalkoztatás és a megélhetés egyre bizonytalanabbá válása ellentmondásos módon léteznek egymás mellett a térségben. A réz világszintű árának emelkedése ellenére a legtöbb bányászközösségben a szegénység mindenütt jelen van. A több adó nem feltétlenül jelent több szociális kiadást, ahogyan az aggregált gazdasági teljesítmény javulása sem mindig eredményez jobb megélhetést az átlagemberek számára.

V. KÉNYSZEREK ÉS KONTRASZTOK

A „globális Kína” nem a Nyugat által rettegett és elítélt imperialista hegemon, de nem is a pekingi retorikában hirdetett egyenlőségpárti és kölcsönösen előnyös fejlődést kínáló üzleti partner. A „tőke változatainak” Pandora szelencéjét megnyitva ez az esszé amellett érvelt, hogy a kínai állami tőke sajátos logikával, gyakorlattal és étosszal rendelkezik, amely különbözik a nemzetközi magántőke logikájától. Az elmúlt tizenöt év zambiai tapasztalatai azt sugallják, hogy a kínai állami tőke a helyi kormányzó elit politikai akaratától és a szervezett munkaerő alkupozíciójától függően egyszerre lehet kedvezőbb, de veszélyesebb is a profitmaximalizáló nemzetközi magántőkénél az afrikai fejlődésre nézve. A réz- és az építőipar összehasonlítása élesen kiemeli a differenciált ágazati politika központi szerepét mindkét oldalon. Az is világos, hogy a kínai állami befektetők nem képesek aláásni az uralkodó neoliberális rendet, és nem is érdekeltek annak leváltásában.

Számos tanulmány a közelmúltból egyetért azzal az állítással, miszerint az afrikai kínai befektetések eredményeit az adott politikai-gazdasági térségekben alkalmazott improvizáció és tárgyalóképeség határozza meg. Még a világ fejlődő országaiban sem garantálható, hogy a kínai dominancia megvásárolható Peking hatalmas beruházásai által. Cáfolva azt az elképzelést, melyet a nyugati média „angolai modellként” emlegetett – hogy Kína „olajjal fedezett kölcsönöket” folyósított Angolának, nyersanyagot cserélve infrastruktúrára – Lucy Corkin (2013) rávilágított az angolai elit rettenthetetlen tárgyalási kompetenciáira Kínával szemben. Az angolai politikai elit messze nem tehetetlen, kezdve a Kínai Népköztársaságba irányuló olajszállítmányok árazásától a kínai vállalatok angolai olajmezők tőkéséhez való hozzáféréseinek megakadályozásán át egészen a hitelek kedvezőbb feltételeinek eléréséig és a nemzetközi hitelkeretek diverzifikálásáig. Az autokratikus, korrump, de a hidegháború évtizedei alatt kihelyezett harctérként megedződött Angola ágenciáját számba kell venni minden kínai jelenlétről szóló vitában.

Szudánban, ahogy Luke Patey (2014) bemutatta, a kínai olajvállalatoknak sokkal trükkösebb politikai terepen lavírozva kellett tárgyalniuk a helyi vezetőkkel, és néha alá is kellett vetniük magukat

akarataknak. Khartum volt az, amely elüldözte az amerikai olajérdekeltségeket, és a szudáni olajmező fejlesztésére közös vállalkozási megállapodást kényszerített ki a kínai, malajziai, kanadai és indiai befektetőktől. A zambiai CNMC-hez hasonlóan a Kínai Nemzeti Kőolajipari Társaság is kevés nemzetközi tapasztalattal és viszonylag elmaradott technológiával merészkedett a tengerentúlra az 1990-es évek közepén. A nyugati olajipari vezetők szemében a vállalat vezetői még „zöldfülűek” voltak, és Szudánt a későbbi globális terjeszkedésük gyakorlóterepeként használták. A gyors tanulás kényszere, amellyel szembesültek, polgárháborút, a helyi közösségek fegyveres támadásait és az újonnan alakult és bizonytalan dél-szudáni rezsimmel folytatott tárgyalásokat is jelentett. Nemrégiben összehasonlító elemzések készültek a kínai állami befektetésekről a latin-amerikai bányászati és az olajiparban is. Ezekből is kiderül, hogy Peking állami szerepvállalását a gazdaságban hogyan korlátozzák e különböző iparágak és nyersanyagpiacok intézményi struktúrái, valamint a fogadó országok szabályozási környezete (Aves 2013; Irwin és Gallagher 2013; Economy és Levi 2014).

A kínai állami szereplők közötti széttöredezett és versengő érdekek elemzései – például a Kínai Fejlesztési Bank és a nemzeti olajvállalatok vállalati érdekei Peking politikai érdekeivel szemben – szintén óva intenek attól a könnyed feltételezéstől, hogy a „globális Kína” egy átfogó stratégia volna, amelyet az autokratikus pekingi pártállam zökkenőmentesen és hatékonyan alkalmaz bárhol a kontinensen (Downs 2011). Amikor 2014 nyarán Zambiában a Chambishi Különleges Gazdasági Övezetért felelős kínai igazgató kinézett palotaszerű irodájának ablakán, számos üres, befektetőre váró gyárépületet látott. Csak az idő lesz a megmondhatója, hogy az övezet virágzik-e majd vagy elbukik, ám a jelenlegi állás szerint a kínai állam nem tud tőkájével úgy rendelkezni, hogy a zambiaiak fejlődésről szőtt álmait valóra váltsa.

Fordította: János Tamás, Németh Eszter és Váradi Eszter
A szöveget az eredetivel egybevetette: Bózsik Laura

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alves, Ana Cristina (2013): Chinese Economic Statecraft: A Comparative Study of China's Oil-backed Loans in Angola and Brazil. *Journal of Current Chinese Affairs*, 42(1). DOI: 10.1177/186810261304200105
- Barton, Stuart John (2011): *A Special Place for China? How Zambia Has Used Economic Zones to Attract Foreign Investment*. MPhil tézis. University of Cambridge.
- Burawoy, Michael (1972): Another Look at the Mineworker. *African Social Research*, 14, 239-87.
- Corkin, Lucy (2011): Redefining Foreign Policy Impulses towards Africa: The Roles of the MFA, the MOFCOM and China Exim Bank. *Journal of Current Chinese Affairs*, 40(4). DOI:10.1177/186810261104000403
- Corkin, Lucy (2013): *Uncovering African Agency: Angola's Management of China's Credit Lines*. Routledge. DOI: 10.4324/9781315549354
- Downs, Erica (2011): China Development Bank's Oil Loans: Pursuing Policy—and Profit. *China Economic Quarterly*, 15(4), 43-47.
- Economy, Elizabeth és Levi, Michael (2014): *By All Means Necessary: How China's Resource Quest is Changing the World*. Oxford University Press.
- Ernst & Young (2011): *Business risks facing mining and metals 2011–2012*. EYGM.
- Fraser, Alastair és Larmer, Miles (Eds.) (2010): *Zambia, Mining and Neoliberalism*. Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230115590
- Hairong, Yan és Sautman, Barry (2012): Chasing Ghosts: Rumours and representations of the export of Chinese convict labour to developing countries. *The China Quarterly*, 210, 398–418. DOI: 10.1017/s0305741012000422
- Irwin, Amos és Gallagher, Kevin (2013): Chinese Mining in Latin America: A Comparative Perspective. *Journal of Environment Development*, 22(2). DOI: 10.1177/1070496513489983
- Larmer, Miles (2007): *Mineworkers in Zambia: Labor and Political Change in Post-Colonial Africa*. Tauris Academic Studies. DOI: 10.5040/9780755624706
- Matenga, Chrispin Radoka (2010): *The Impact of the Global Financial and Economic Crisis on Job Losses and Conditions of Work in the Mining Sector in Zambia*. International Labour Organization.
- Mkandawire, Thandika (2006): Disempowering New Democracies and the Persistence of Poverty'. In: *UNRISD Democracy, Governance and Human Rights Programme Paper No. 21*. United Nations Research Institute for Social Development. DOI: 10.1007/1-4020-2858-x_8
- Olukoshi, Adebayo (1998): Economic Crisis, Multipartyism, and Opposition Politics. In Olukoshi, Adebayo (szerk.): *The Politics of Opposition in Contemporary Africa*. Nordiska Afrikainstitutet. DOI: 10.2307/525379

- Patey, Luke (2014): *The New Kings of Crude: China, India, and the Global Struggle for Oil in Sudan and South Sudan*. Hurst.
- Rakner, Lise (2003): *Political and Economic Liberalization in Zambia 1991–2001*. Nordiska Afrikainstitutet.
- Sata, Michael (2007): *Chinese Investment in Africa: the Case of Zambia* (Paper presentation). Harvard University Committee on Human Rights Studies, 2007.
- Világbank (2011): *What is the Potential for More Copper Fabrication in Zambia?* The World Bank Group.
- Weber, Max (1996)[1930]: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Roxbury.